

JERZY RUSEK

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

BULGARSKIE *MASA* ‘STÓŁ’

Maca to podstawowa i powszechnie używana dziś nazwa ‘stołu’ w języku bułgarskim. Wyraz *maca* występuje w licznych zestawieniach i związkach frazeologicznych, np. *заседателна маса, съдебна маса, чертожна маса, бiliarдна маса, операционна маса, кръгла маса, зелена маса, тенис на маса, гледай си масата* itd. (RBE: 179–180).

Słownik synonimów współczesnego bułgarskiego języka literackiego (SRSBKE: 610) podaje trzy nazwy ‘stołu’: *трапеза, софра* i *maca*. *Трапеза* to ‘наредена маса с ястия, обикновено празнично, при тържествен случай’, *софра* ‘е дума от народния език. В едно от значенията си не се различава от маса’, *maca* zaś “се употребява в значение на трапеза, но не празнична, а всекидневна”.

Maca jest nowszą nazwą ‘stołu’ w języku bułgarskim. Z danych, którymi rozporządzam wynika, że pojawia się ona w latach 70. XIX wieku. Nie notuje jej Iwan Bogorow w Słowniku bułgarsko-francuskim (Bogorow 1871). W części francusko-bułgarskiej (Bogorow 1869) jako odpowiednik francuskiego *table* podaje *престол* 1. *престол, табла, софра, паралия, месал (за слагане обяд)*. A. Duvernois w Słowniku języka bułgarskiego (Duvernois 1889) dokumentuje interesujący nas wyraz *maca* ‘stół’ przykładami z Български народен Сборник Čolakova (1872), z powieści Злочеста Кръстинка II. Влъскова (1870) i tragedii Lessinga Емилия Галоти (1873). Oto przykłady: подир сладкото кахве, послѣ туряты на срѣдъ еднѣ масѣ и върху масѣ-тѣ туряты бохчелжкѣтъ за момъкѣтъ – на масѣ-тѣ туряты още еднѣ питѣ. – Ч. 51. Макарь да нѣма тукъ пѣстри столове, кадифени седалища и богато покрити маси, нѣ сичко тукъ по-сладко и по-драго за нашъ братъ Българинѣ. ЗК. 97. Князѣтъ сѣди при масата (an einem Arbeitstische) и разглежда писма. Э.Г. 9.

Wyraz *maca* ‘stół’ poświadczony w bułgarskim na początku lat 70. XIX w. nie należał do wyrazów szeroko znanych jeszcze pod koniec tego wieku. Zastanawiające, że nie odnotował go N. Gerow w swym słowniku (Gerow 1895–1904) zawierającym ogromny zbiór 67.358 wyrazów zebranych z “ust ludu” w całej Bułgarii. Podaje go dopiero T. Panczew w uzupełniającym tomie (Panczew 1908: 204) *maca* ‘stół za sлагане на него нещо, астал’. Panczew zaopatrzył wyraz *maca* gwiazdką zaznaczając jego obce pochodzenie. Autor nie podaje żadnego materiału ilustracyjnego, co jest wyjątkowe u tego leksykografa. *Maca* objaśnia wyrazem *астал*, o którym

dowiadujemy się w uzupełnieniach, iż występuje w Trnawo i w Welesie. RBE określa *астал* 'голяма, грубо изработена маса' jako wyraz przestarzały i gwarowy (остар. И диал.). *Астал* to zwrócona pożyczka węgierska (*asztal*) ze słowiańskiego *stol*. Do dialektów bułgarskich i macedońskich *астал* dostał się z języka serbskiego, w którym poświadczony został w XVIII w. (RJAZU s.v.).

Rumuńska badaczka Mariana Manguilea (Manguilea 2000: 237) uważa bułg. *masa* za nowszą XIX-wieczną pożyczkę z języka rumuńskiego przejętą do gwar, a następnie do bułgarskiego języka literackiego. Nakreślona droga przenikania wyrazu *masa*, jak zobaczymy niżej, nie jest prawdopodobna.

Poza bułgarskim i macedońskim, wyraz *masa* 'stół' występuje dialektalnie w języku serbskim. Odnotował go najnowszy słownik języka sch. RSHKNJ 1984: 147. *Маса*² (тур. masa, према рум. *masă*) покр. стол (као предмет, део намештаја).

Wyraz *masa* nie jest rodzimą nazwą 'stołu' w języku bułgarskim. Przeważnie uważa się go za pożyczkę z rumuńskiego. Tak sądzi St. Mladenow (Mladenow 1929: s.v.; Mladenow 1941: s.v.) от латин. *mensa* през влаш. (румън.) *masă*). Pogląd ten przyjęli wszyscy autorzy słowników języka bułgarskiego i słownika wyrazów obcych.

Przed ponad 20-tu laty bułgarski uczony Aleksander Niczew (Niczew 1980: 64) wystąpił z innym objaśnieniem wyrazu *masa* 'stół'. Jego zdaniem bułgarskie *masa* pochodzi nie z rumuńskiego *masă* tylko z hiszpańskiego *mesa*. Oto jak sobie wyobraża Niczew drogę tego wyrazu z hiszpańskiego do bułgarskiego: „чрез езика на многобройните евреи шпаньоли, които кръстосват османската империя, исп. *mesa* стига и на Балканския полуостров. Турският език възприема думата, но я подлага на фонетическа трансформация. По правилата на вокалната хармония в този език *e – a* се асимилира в *a – a*, следователно исп. *mesa* > тур. *masa*. От друга страна интервокалното *s* в *mesa* не се озвучава и преминава неозвучено в турски. Впрочем, този фонетичен белег е също аргумент за испанския произход на тур. *masa*. Така при двойно посредничество – испанско и турско – лат. *mensa* преминава в българска *masa* и рум. *masă*“.

Pogląd o hiszpańskim pochodzeniu wyrazu *masa* 'stół' w języku tureckim wydaje się odosobniony. Przeważnie uważa się tureckie *masa* za zapożyczenie z włoskiego. Takie źródło zapożyczenia przyjmuje M. Räsänen, (Räsänen 1969: 329, *masa* 'Tisch, Esstisch' < it. *mesa* < lat. *mensa*), a wcześniej autorzy dwujęzycznych słowników tureckich, np. N. Mallauf, Dictionnaire turc-français, I-II, Paris 1866–1867; *massa – table à manger* II 1179; de l'italien; A. C. Barbier de Meynard, Dictionnaire turc-français I-II, Paris 1881-1886, *massa – table, table à manger* II 716; de l'ital. *mensa*; D. Kélékian, Dictionnaire turc-français, Constantinople 1911; *maça – table, 1092 ≤ mot. ital.*).

Miklosich (Miklosich 1889: 14), a za nim Sandfeld (Sandfeld 1930: 63), uznali tur. *masa* za zapożyczenie z rumuńskiego. Za tureckim pochodzeniem wyrazu *masa* 'stół' w językach bałkańskich opowiada się też H. Eren w Słowniku etymologicznym języka tureckiego (Eren 1999: 289). By potwierdzić lub odrzucić hipotezę konieczne byłoby przyjrzenie się dziejom tego wyrazu w języku tureckim: wg prof. St. Stachowskiego najstarsze poświadczenie wyrazu *masa* w języku tureckim pochodzi z roku 1867 i występuje w cytowanym wcześniej słowniku turecko-francuskim N. Mallaufa.

W języku rumuńskim wyraz *masa* 'stół' ma dokumentację od XV w. We współczesnym języku rumuńskim *másă* ma znaczenie: 1. stół 2. posiłek, jedzenie 3. przyjęcie, poczęstunek (zob. Słownik rumuńsko-polski, Warszawa 1970).

Masa nie jest jedyną obcą nazwą 'stołu' w bułgarskim. Zapożyczonymi nazwami są też: *софра* '1. ниска, кръгла маса за ядене; паралия, синия, 2. голяма кръгла тава'; *паралия* 'ниска кръгла маса за хранене; софра'; *транеза* '1. маса или софра за хранене; софра, 2. самата сложена храна'. Pierwsze trzy są zapożyczeniami z języka tureckiego: *софра* z tur. *sofra* '1. (Ess-)Tisch bzw. mit Speisen besetztes Tablett od. andere Unterlage, Tafel 2. Essen, Speisen pl. 3. Tischgruppe (beim Essen), Tafelrunde 4. rundes Nudelbrett mit kleinen Untersätzen' (Steuerwald 1988: 1032); *синия* z tur. *sini* 'große, runde Kupfer od. Messing-platte, die, auf e-n Dreifuß gesetzt, als Tisch dient' (Steuerwald 1988: 1025); *паралия* z tur. *parali* 'Geld enthaltend'. Jest to jedna z etymologii wyrazu *паралия*. Większość autorów uważa go za pożyczkę z greckiego *παράρεα* 'поднос, плоска чиния', нгр. *παλαρία* (BER s.v.); *транеза* jest starą pożyczką z greckiego (*τραπέζα* z *тетра-паζα 'na czterech nogach' (Boisacq 1938: 979).

Софра, *синия*, *паралия* należą do słownictwa ludowego, *транеза* jest wyrazem archaicznym. M. Filipowa-Bajrowa (Filipowa-Bajrowa 1969: 64) określa *транеза* 'наредена маса за ядене, софра; маса' jako wyraz gwarowy.

Софра, *синия*, *паралия* to niskie, okrągłe stoliki służące do jedzenia, charakterystyczne dla orientalnego urządzenia domu, *masa* 'wysoki stół' symbolizuje europejski styl, jaki zapanował w miastach XIX w., a następnie dotarł na wieś bułgarską w wieku XX.

Z opinii etnografów wynikałoby, że na wsi bułgarskiej *masa* 'wysoki stół' przyjął się stosunkowo niedawno. W monografii *Капанци*. Бит и култура на старото българско население в североизточна България. Етнографски и езикови проучвания, София 1985 czytamy, iż dopiero między dwoma wojnami światowymi „постепенно започват да навлизат в жилищата бит на населението високите маси [podkr. JR] и столовете” (s. 101) a „храненето става върху дървени, кръгли ниски маси – *синии*, които биват два вида: едните са сковани от отделни дъски и имат 4 или 3 къси крака. Височината им е 50–60 см.”

To przypuszczenie o późnym poświadczeniu mebla nazywanego *masa* na wsi bułgarskiej wysunięte na podstawie danych zebranych przez etnografów potwierdzają również fakty językowe. Po przejrzaniu kilkunastu mniej lub bardziej pełnych słowników gwarowych, opublikowanych w serii „Българска диалектология”, stwierdziłem, że w słownikach tych wyraz *masa* jest właściwie nieobecny. Odnotował go tylko M. Mladenow w Słowniku gwary ichtimańskiej (Mladenow 1967: 103) *masa* 'masa за хранене' zaznaczając, iż w gwarze tej *masa* jest wyrazem nowym (= przejętym z języka literackiego).

Najczęściej używaną nazwą 'stołu' w dialektach bułgarskich jest *софра* 'ниска кръгла маса за хранене'. Notowałem ją m.in. w Rodopach, Ichtimanie, Samokowie, Pirdopsko (w. Smolsko), Elenie, Plewenie (w. Trystenik). Rzadziej występuje dziś *паралия* 'дървено ниско приспособление за хранене; софра' (Ichtiman, Plewensko (w. Trystenik) a sporadycznie tylko spotyka się *синия*, zwykle w znaczeniu 'голяма и плитка медена тава'.

Mówiąc o historii interesującej nas nazwy sięgnąłem do literatury pięknej. Historyczna powieść klasyka literatury bułgarskiej Iwana Wazowa (1850–1921) „Pod tureckim jarzmem” rozpoczyna się kolacją, którą liczna rodzina czorbadzi Marka spożywa na dworze, pod drzewem, siedząc po turecku przy niskim, okrągłym stoliku. Tę scenę ładnie zilustrował malarz J. Oberbauer (1894). Ten mebel nazywany jest w powieści *софра* lub *трапеза* (por. Марко винаги туряше своите на софрата, сядаха около трапезата, на трапезата царуваше гробно мълчание, Господарската трапеза беше сложена).

Przedstawiając dzieje bułgarskiego *маца* ‘stół’ sięgnąłem również do przekładów Pisma Świętego. Z przeprowadzonych przeze mnie badań nad bułgarskimi przekładami Nowego Testamentu (N. Ryłskiego 1840, Sławejkowa 1871, Synodalny przekład z 1925) wynika, iż wyrazu *маца* ‘stół’ nie używają XIX-wieczne przekłady NT, pojawia się on dopiero w XX-wiecznym Synodalnym przekładzie. Tłumacze Synodalnego przekładu z r. 1925 wyrazu *маца* ‘stół’ użyli kilkakrotnie (Mt 21: 12, Mk 11: 15, J 2: 15): и влезе Исус в Божия храм, изпѣди всички продавачи и купувачи в храма, прекатури *масите* на менячите и пейките на гълъбопродавците Mt 21: 12 – трапезите на сарафите собори Ryl., и трапезите на среброменители претури Слав., stoły bankierzów i stołki przedających gołębie porzewracał, Wuj.; и прекатури *масите* на менячите и пейките на гълъбопродавците Mk 11: 15 – трапезите на сарафите Ryl., трапезите на среброменителите Слав., stoły bankierzów przewrócił Wuj.; и парите на менячите разсипа, а *масите* им прекатури J 2: 15 – и парите на сарафите разсипа и дъските им разфърли Ryl., и парите на среброменителите разсипа и трапезите им претури Слав., а bankierzów pieniądze rozsypał i stoły porzewracał Wuj.

W greckim tekście w podanych tu miejscach występuje *трапеза*, najstarsze słowiańskie przekłady (Mariański, Zografski) używają tu wyrazu *дъска* – и *дъскы* испровърже. Grecki wyraz *трапеза* przejmowany był w słowiańskich przekładach z reguły bez tłumaczenia. XIX-wieczne bułgarskie przekłady wprowadziły za cerkiewnosłowiańskimi i ruskimi przekładami wyraz *трапеза*, tylko N. Ryłski sięgnął w ew. J 2: 15 po stary wyraz *дъска* z pierwotnego przekładu.

Маца ‘stół’ występuje też w macedońskim przekładzie Nowego Testamentu z r. 1990.

W języku scs wyraz *трапеза* używany jest bardzo często; występuje w tekście ewangelii, apostoła, parimejnika, psalterza, euchologium, w kodeksie Supraskim (zob. też Jagić 1913: 320–321). Słownik Praski (SJS) podaje następujące znaczenia wyrazu *трапеза*: stół, стол, трапеза, Tisch, spec. de mensa altaris; stolování, hostina, jídlo, пир, трапеза, пища; Festmahl, Tafeln, Speise; mensa, convivium; jídlo, pokrm; кушаиѣ, еда, трапеза, Essen, Speise, Gericht; *трапеза* występuje w połączeniach з *оутворити*, *оутготовити*, *поставляти трапеза*. Szeroko używany jest wyraz *трапеза* w pisanych żywym językiem damaskinach XVII w., por. w Trojańskim damaskinie: трапеза сиреч пир 8, царска трапеза 226, гозба и трапеза велика 237, и света трапеза у олтар постави 246; *стол* używany jest tu tylko w znaczeniu ‘krzesło, tron’ por. седи на столът си 109, и не седиш веке на столь 220, и вдигнаха се тогива сички патриарси от столовете си 214 (Iwanowa 1967).

Te znaczenia wyrazu *трапеза* język bułgarski zachował do dziś. RSBKE podaje: *трапеза* 1. маса с ястия, наредена за ядене, прен. 'самите ястия, които се слагат на масата 2. нар. ниска маса за ядене; софра, синия'. Słownik współczesnego języka bułgarskiego znaczenie 1. *трапеза* 'маса, софра на която се яде' określił jako archaiczne, za neutralne uznał znaczenie: 2. 'маса с наредено ядене, обикн. богато' i 3. 'ядене'. Po bułgarsku mówimy: *слагам трапеза, вдигам трапеза, каня за трапеза, правя трапеза*.

Autor niniejszego opracowania nie stawiał sobie za zadanie ostatecznego wyjaśnienia pochodzenia bułgarskiej nazwy stołu – *маса*: czy jest to zapożyczenie rumuńskie, hiszpańskie, włoskie, tureckie. Brak dokładniejszych danych co do historii interesującej nas nazwy uniemożliwia również przedstawienie dróg przenikania tego „europejskiego” mebla do Bułgarii i jego rozpowszechniania.

ROZWIĄZANIE SKRÓTÓW

BER – *Български етимологичен речник*, т. I–VI, А–словар, София 1971–2002.

Boisacq 1938 – É. Boisacq, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, 3 ed., Heidelberg–Paris.

Bogorow 1869 – И. А. Богоров, *Френско-български речник*, Виена 1869.

Bogorow 1871 – И. А. Богоров, *Българско-френски речник*, Виена 1871.

Duvernois 1889 – А. Дювернуа, *Словарь болгарскаго языка по памятникам народной словесности и произведениям новейшей печати*, Москва 1889.

Eren 1999 – Н. Eren, *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*, Ankara.

Filipowa-Bajrowa 1969 – М. Филипова-Байрова, *Гръцки заемки в съвременния български език*, София

Gerow – Н. Геров, *Речник на българския език*, I–V, Пловдив 1895–1904.

Iwanowa 1967 – А. Иванова, *Троянски дамаскин. Български паметник от XVII век*, София 1967.

Jagić – V. Jagić, *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*, Berlin 1913.

Mangiulea 2000 – М. Mangiulea, *Imprumutari lexicale românești în limba bulgara literara*, București, Editura Universitatii.

Mladenow 1929 – St. Mladenov, *Geschichte der bulgarischen Sprache*, Leipzig.

Mladenow 1941 – Ст. Маденов, *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*, София.

Mladenow 1967: 203 – М. Сл. Младенов, *Лексиката на ихтиманския говор, Българска диалектология. Проучвания и материали*, кн. III, София 1967.

Niczew 1980 – А. Ничев, *Двайсет и една етимологии*, Език и литература XXXV, София, nr 2.

Miklosich 1889 – Fr. Miklosich, *Die slavischen, ungarischen und romanischen Element in türkischen Sprachschatz*, Sitzungsber. d. Wiener Akad. Phil.-hist. Cl. 118, Wien.

Panczew 1908 – Т. Панчев, *Допълнение на българския речник от Н. Геров*, Пловдив 1908.

RBE – *Речник на българския език*, Институт за български език БАН, т. 1–10. А–Н. София 1977–2000.

RJAZU – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti*, Zagreb I–XXIII, 1880–1976.

RSBKE – *Речник на съвременния български книжовен език*, I–II, (III) гл. ред. Стоян Романски, София 1954–1959.

RSHKNJ 1984 – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, т. XII, Београд.

- Räsänen 1969 – M. Räsänen, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki 1969.
- Ryl. – Н. Рилски, *Новий завет господа нашего Исуса Христа сега ново преведенный от славенскаго на болгарский язык*, Смирна 1840.
- Sandfeld 1930 – K. Sandfeld, *Linguistique balkanique, Problèmes et résultats*, Paris.
- SJS – *Slovník jazyka staroslověnského*, I–IV, Praha 1966–1997.
- Slaw. – П. Р. Славейков, *Библия сиреч священното писание на Ветхий и новий завет*, Цариград 1871.
- SRSBKE – М. Димитрова, А. Спасова, *Синонимен речник на съвременния български книжовен език*, София 1980.
- Steuerwald 1988 – K. Steuerwald, *Türkisch-deutsches Wörterbuch*, Wiesbaden.
- Суп. – *Библия сиреч книгите на священното писание на Ветхия и новия завет издава св. Синод на Българската църква*, София 1925.
- Wuj. – *Biblia w przekładzie księdza Jakuba Wujka z 1599 r.*